

УДК 343.34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.2.25>

ЖОГОВ В.С.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ

Інтелектуальна власність як правове явище, що забезпечує охорону результатів творчої діяльності, являє собою якісно нове явище сучасності, що знайшло своє відображення в конституціях багатьох розвинених країн та основоположних міжнародних актах про права людини. Свобода творчої діяльності є базовим принципом функціонування духовно-культурної сфери, що визначає засновані на світоглядному різноманітті параметри взаємодії сучасної держави та особистості.

Свобода творчості проголошена Конституцією України складником правового статусу особи. Це зумовлює пріоритетність наряду державної діяльності у створенні умов, необхідних для реалізації інтелектуального потенціалу кожного члена суспільства.

При цьому політико-правові перетворення, які проводяться в Україні з кінця минулого століття, позиціонуються свободою творчості як персоніцентричної категорії, в основі якої лежать приватні інтереси особистості. Проте не втрачає актуальності властива сфері інтелектуальної власності її соціальна значимість, результатом якої постає суспільно значимий продукт.

У сучасних умовах формування постіндустріального суспільства інтелектуальна творча діяльність перетворюється на один із головних чинників громадянського розвитку, а її результати стають невід'ємним елементом системи суспільного виробництва.

Зміст державного регулювання в галузі інтелектуальної власності в принциповому плані визначено соціальним характером нашої держави.

У сучасній державній науково-технічній політиці спостерігаються тенденції усвідомлення того, що сфера інтелектуальної власності не є сферою реалізації виключного приватного інтересу, а гарантована Конституцією України свобода творчості є дуже важливим фактором творчої суспільно значимої діяльності.

Державно-правовий механізм регулювання сфери інтелектуальної власності залишається дуже важливим, оскільки в нього входять такі елементи, без яких функціонування цієї сфери не може функціонувати в нормальному режимі. До таких елементів, перш за все, варто зарахувати адміністративно-правову охорону інтелектуальних прав.

Тому ефективність функціонування сфери інтелектуальної власності може бути досягнута тільки в рамках комплексного приватноправового та публічно-правового регулювання.

Ключові слова: творча діяльність, гуманізм, права та свободи, підприємство, органи державної влади, приватне та публічне право.

Intellectual property as a legal phenomenon that protects the results of creative activity is a qualitatively new phenomenon of our time, which is reflected in the constitutions of many developed countries and fundamental international human rights instruments. Freedom of creative activity is a basic principle of functioning of the spiritual and cultural sphere, which determines the parameters of interaction of the modern state and the individual based on ideological diversity.

Freedom of creativity is proclaimed by the Constitution of Ukraine as a component of the legal status of a person. This determines the priority of the direction of state activity in creating the conditions necessary for the realization of the intellectual potential of each member of society.

At the same time, political and legal transformations that have been carried out in Ukraine since the end of the last century are positioned by the freedom of creativity as a person-centered category, which is based on the private interests of the individual. However, the social significance inherent in the sphere of intellectual property, which results in a socially significant product, does not lose its relevance.

In modern conditions of formation of post-industrial society, intellectual creative activity becomes one of the main factors of civic development, and its results become an integral part of the system of social production.

The content of state regulation in the field of intellectual property is in principle determined by the social nature of our state.

In modern state scientific and technical policy there are tendencies to realize that the sphere of intellectual property is not the sphere of realization of exclusive private interest, and the freedom of creativity guaranteed by the Constitution of Ukraine is a very important factor of creative socially significant activity.

The state-legal mechanism of regulation of the sphere of intellectual property remains very important, as it includes such elements without which the functioning of this sphere cannot function normally. Such elements, first of all, should include administrative and legal protection of intellectual property rights.

Therefore, the effectiveness of the functioning of intellectual property can be achieved only in the framework of comprehensive private and public law regulation.

Key words: *creative activity, humanism, rights and freedoms, entrepreneurship, public authorities, private and public law.*

Вступ. Найважливішою функцією сучасної держави є створення умов, необхідних для реалізації гарантованих Конституцією України прав та свобод людини і громадянина, які є найвищою цінністю. Закріплення в Конституції, як і в низці основоположних міжнародних актів свободи творчості як невід'ємного елемента правового статусу особистості визначає пріоритетним напрям державної діяльності з охорони інтелектуальної власності як сукупності суспільних відносин, які опосередковують створення і використання результатів творчої діяльності.

Традиційним є погляд на свободу творчості як право кожного самостійно, без втручання держави чи інших осіб, в умовах відсутності цензури створювати одноосібно або за участю співавторів твори літератури, мистецтва, науки, винаходи, здійснювати творчу діяльність в інших областях.

Такий підхід створює передумови для позиціонування свободи творчості як забезпечення реалізації власних інтересів людини, що спрямовує правове регулювання творчої діяльності в площину приватного права.

Закономірним результатом уявлення про свободу творчості як цінності переважно приватноправового характеру стає висновок про необхідність максимального обмеження державного впливу на сферу інтелектуальної творчості, яке має зводитися до реалізації правохисної функції.

Тим часом, помилковість оцінки інтелектуальної власності як сфери реалізації виключно приватних інтересів очевидна. Сутність свободи творчості як соціального феномена проявляється в низці функцій, ефективна реалізація яких є необхідною умовою поступового прогресивного розвитку суспільства.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу національного та зарубіжного законодавства з подальшим зображенням необхідності регулювання інтелектуальної власності нормами як приватного, так і публічного права, зокрема адміністративно-правовими.

Результати дослідження. Гуманістична функція свободи творчості полягає в розвитку та самореалізації особистості, гуманізації суспільства та в збереженні національної самобутності народів, затвердження їх цінності. Творча людина знаходиться серед людей, і заради публічних інтересів і поваги до них вона не має права створювати твори мистецтва, які мають аморальний, руйнівний або антиморальний характер. Закріплені в Конституції України межі прав і свобод, зокрема ч. 2 ст. 35 Конституції України в основі своїй мають забезпечувати охорону громадського порядку, здоров'я та моральність населення або захист прав і свобод інших людей [1].

Такі обмеження вводяться не державою, вони мають природний характер, вони виникли з метою регулювання об'єктивно дозволеної міри свободи і тому закріплюються в Конституції. Вони випливають із природи існування людського буття, з об'єктивних умов життєдіяльності, тобто з очевидного ходу подій.

Свобода творчості виконує ідеологічну функцію, яка виражається у формуванні певних ідей та поглядів у суспільстві, які впливають безпосередньо на свідомість людей. У цьому сенсі свобода творчості постає найважливішим фактором політичного життя суспільства, який забезпечується за допомогою конституційного закріплення ст. 35 Конституції України свободи світогляду. Світоглядна багатоманітність своєю чергою забезпечується й іншими конституційними правами і свободами, а саме правом на свободу думки і слова, свободу совісті, свободу творчості. Гарантіями ідеологічної багатоманітності є заборона цензури, свобода інформації, видавничої діяльності, викладання, творчості, реалізація принципу політичного плюралізму та ін. [1].

Економічна функція творчості полягає в тому, що результатом такої діяльності є суспільно значимий продукт. У цьому сенсі свобода творчості є необхідною умовою ефективного функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки.

Невипадково наприкінці 80 – на початку 90-х рр. XX століття свобода творчості закріплювалася як одна з умов побудови ринкової економіки СРСР та, відповідно, УРСР. У цей період проголошувалася необхідність встановити умови для заохочення працьовитості, творчості та ініціативи, високої продуктивності, розкріпачення ініціативи, забезпечення свободи творчості та розвитку національних культур. Сутнісною рисою підприємництва як ініціативної, самостійної, здійсненої на свій ризик творчої діяльності є його творчий характер. Підприємництво як соціальне явище передбачає обов'язкову наявність свободи творчості [2].

Роль інтелектуально-творчої діяльності істотно зростає в умовах формування постіндустріального інформаційного суспільства XXI століття, перетворюючись на один із головних чинників суспільного розвитку. Технічний прогрес призвів до різкого зростання суспільної значущості результатів інтелектуальної діяльності та зростання потреби в інформації про них, активному входженню інформації в економічний товарний обіг, сформувався навіть специфічний інформаційний ринок, саме суспільство стало називатися «інформаційним» [3].

Новий етап визначається товаризацією інформаційних відносин, змістом яких є передача якихось відомостей для ознайомлення з ними, їх пізнання, яке в процесі поділу праці виділилося в самостійну стадію. Результати інтелектуальної діяльності стають невід'ємним елементом системи суспільного виробництва. Максимально наочно це проявляється в сфері технічної творчості, стан якої в сучасних умовах має вирішальний вплив на виробничий потенціал суспільства.

У наукових колах дедалі частіше констатують прямий взаємозв'язок між станом правової захищеності інтелектуальної власності у країні зі станом національної економіки. Наявність дієвого механізму захисту інтелектуальної власності сприяє розвитку внутрішніх галузей промисловості, пошуків іноземних інвестицій та відкриває доступ до нових технологій. Доходи країн від експорту суттєво залежать від ступеня захисту інтелектуальної власності.

Тому, на нашу думку, незаконне використання чужих винаходів на загальнодержавному рівні стимулює розвиток країни лише до тих пір, поки охорона інтелектуальної власності не стає для неї економічно вигідною. Наявність надійної системи охорони інтелектуальної власності сприяє активізації науково-дослідних розробок, допомагає створювати ринок результатів інтелектуальної діяльності, забезпечуючи правову основу купівлі-продажу та ліцензування технологій.

Система захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності сигналізує потенційному інвестору, що країна дотримується права творців нематеріальної власності та відкрита для бізнесу.

При такому підході сфера інтелектуальної власності виявляє відоме протиріччя між свободою творчості як індивідуальної категорії, в основі якої лежать приватні інтереси особистості-творця, та публічного характеру творчої діяльності в соціально центричному значенні, результат якої постає як суспільно значимий продукт.

Зазначене протиріччя має бути врегульоване правом як регулятором суспільних відносин, спрямованим на забезпечення балансу приватних і публічних інтересів. Представляючи собою точку сполучення таких інтересів, сфера інтелектуальної власності об'єктивно вимагає такого правового режиму, який би за допомогою забезпечення їх гармонізації створив би умови, при яких приватні інтереси визначали б мотивацію поведінки суб'єктів творчої діяльності, що була б спрямована на досягнення загального блага. Основна проблема тут полягає в знаходженні оптимального співвідношення особистих інтересів та інтересів суспільства загалом.

Незважаючи на неприпустимість протиставлення суспільства та особистості, що представляють нерозривні сторони єдиної соціальної системи: особистість як соціальний індивід всім своїм існуванням зобов'язана суспільству, а суспільство як певна людська спільнота розвивається, вдосконалюється завдяки багатогранній особистісній діяльності людини, зауважимо, що об'єктивно є певна сфера цінностей, яка належить суспільству загалом.

Правове забезпечення суспільних інтересів, що відображають загальні об'єктивні потреби, спрямовані на благо всього суспільства, гарантує забезпечення особистісних інтересів, особистісних благ, що і визначає ціннісну соціальну пріоритетність інтересів суспільства загалом. Векторна парадигма законодавства в демократичній правовій державі – це забезпечення спільних інтересів при максимальному врахуванні законних приватних інтересів, при рішучій протидії незаконних інтересів, тобто таких, що суперечать праву.

Суспільне благо як критерій людського життя – це не помилкове благо, це загальне взаємне благо за своїм соціальним поняттям. Конкретне не існує без загального. Добробут окремої людської особистості нерозривно пов'язаний із добробутом усього суспільства, в якому вона мешкає. У ціннісних вимірах визначається особистий внесок кожного члена суспільства в загальне благо. Кожна окрема людина, що володіє відповідним даром, є вирішальною умовою культурного прогресу суспільства, інструментом його самопізнання та самовдосконалення.

З огляду на вищесказане правова реалізація творчої діяльності вимагає нормативного закріплення цільових установок, що відбивають її соціальне, публічне призначення як найважливішого елемента системи суспільного виробництва. Принципове підтвердження цього підходу можна виявити в конституціях зарубіжних держав. Наприклад, ст. 14 Основного закону Німеччини встановлено: «Власність зобов'язує. Користування нею має одночасно служити загальному благу» [4]. «Власність знаходиться під захистом держави, – гарантує Конституція Греції, – проте права, які з неї випливають, не можуть здійснюватися на шкоду загальним інтересам» [5]. Закріплюючи положення щодо «безпосередньої власності нації» та приватної власності, Конституція Мексики визначає: «Нація в будь-який час має право встановлювати для приватної власності обмеження, що диктуються загальносуспільними інтересами, а також регулювати заради суспільної вигоди використання природних ресурсів, які можуть бути об'єктом привласнення, з метою створення справедливого розподілу суспільних багатств і забезпечення їх збереження, досягнення рівномірного розвитку країни та вдосконалення умов життя міського і сільського населення» [6].

Очевидно, що визнання такого роду регулювання власності не може бути обмежене лише власністю в її класичному, речовому, розумінні, бо, як справедливо зазначає Є. Моргунова, «авторське право схоже з правом власності. Власність, якщо говорити про неї схематично, являє собою володінням особи річчю. Авторське право є володінням особи твором» [7]. Зауважимо, що право автора на продукт власної духовної творчості в рамках природно-правової теорії ототожнюється з правом власності на матеріальні речі.

Глибинне розуміння такого підходу лежить у площині самої природи творчості, право на яке належить кожному від народження. Право автора будь-якого творчого результату, будь то літературний твір або винахід, є його невід'ємним, природним правом, виникає із самої природи творчої діяльності й існує незалежно від визнання цього права державною владою. Право на досягнутий результат, наприклад, право власності, з'являється в тієї особи, працею якої й створена матеріальна річ. Для прав на результати інтелектуальної діяльності вирішальне значення мають праця творця та його особистість, особливо якщо об'єктом є результат творчості. Таким чином, інтелектуальна власність та власність на речі мають єдине джерело – праця людини, що зумовлює їх єдність на рівні сутностей даних явищ.

У проекції на категорію суб'єктивних прав і свобод зазначені вище публічно-цільові установки отримують свою конкретизацію в низці їх обмежень. Так, свобода праці в сучасних конституціях багатьох зарубіжних країнах представлена у вигляді органічного взаємозв'язку права та обов'язку працювати. Відповідно до ст. 27 Конституції Японії усі «мають право на працю і зобов'язані працювати» [8]. «Всі іспанці зобов'язані працювати і мають право на працю» (ст. 35 Конституції Іспанії) [9]. Логіка таких нормативних встановлень очевидна: кожен член державно-організованого співтовариства, який одержує користь від результатів загальносоціальної взаємодії має вносити свій внесок у загальний масив цінностей, створюваних у суспільстві. При цьому імператив «кожен має працювати» жодною мірою не узаконює примус до праці, бо за людиною в будь-якому разі зберігається свобода вибору професії, умов винагороди за свою працю та ін. Зміст свободи праці полягає у свободі вибору занять та веденні розпочатої справи за своїми інтересами та з тими формами виробництва, які людина вважає найбільш придатними. Показова в цьому плані ст. 4 Конституції Італійської Республіки: «Кожен громадянин відповідно до своїх можливостей та за своїм вибором зобов'язаний здійснювати діяльність або виконувати функції, що сприяють матеріальному або духовному прогресу суспільства» [10].

Таким чином, як справедливо зазначає Є. Сазоннікова, свобода творчості являє собою не тільки прояв індивідуальності, унікальності, автономії людини, а й позиціонується як принцип духовних основ конституційного ладу – одного з життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави з точки зору безпеки та національних інтересів [11].

Опосередковувана відносинами інтелектуальної власності свобода творчості, таким чином, не є самоціллю, «річчю в собі». Пізнане на рівні соціальної сутності вона постає як засіб, який забезпечує ефективне функціонування механізму творення в суспільстві.

Отже, вищесказане дає змогу зробити висновок, що сутнісною рисою будь-якої творчої діяльності є її приватно-суспільний характер, що характерний присутністю у всіх відносинах інтелектуальної власності з різним ступенем відчутності публічного інтересу.

Єдність та взаємодія приватноправових та публічно-правових інтересів у сфері інтелектуальної власності викликає необхідність поєднання приватноправових та публічно-правових засобів у правовому регулюванні цієї групи суспільних відносин.

У сучасному праві відносини інтелектуальної власності отримали правове закріплення як цивільно-правова категорія інтелектуальних прав, змодельованих як узагальнююче поняття, що охоплює права на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації, що включають такі групи цивільних прав: виключні (майнові) права, особисті немайнові права.

З огляду на зміст ст. 1 Цивільного кодексу України, предметом цивільно-правового регулювання є особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників [12].

Це цілком зрозуміло, бо принцип юридичної рівності, який використовується цивільним правом, адекватний для регламентації відносин між суб'єктами, що володіють інтересами, які визнаються рівноцінними – використання цього принципу дає змогу здійснити юридичну фіксацію такого їх співвідношення, яке виключало б пріоритетне задоволення одних на шкоду іншим.

З урахуванням пережитого Україною конкретного історичного етапу формування заснованої на ринкових умовах національної інноваційної системи законодавчого регулювання відносин, пов'язаних із процесом створення та використання об'єктів інтелектуальної власності, повинно мати не тільки охоронний, але і стимулюючий характер.

Тому право, крім забезпечення охорони і захисту результатів інтелектуальної діяльності, в першочерговому порядку має сприяти створенню інститутів, які б стимулювали творчу інтелектуальну діяльність та сприяли їх прискореній передачі в промислове виробництво, а також задовольняли потреби економіки в інституціональному облаштуванні інноваційної сфери, формуванні адекватних ринковим умовам механізмів створення та залученні об'єктів інтелектуальної власності в господарський обіг.

Важливою задачею є законодавча регламентація прав, завдань та статусу органів виконавчої влади в інноваційній сфері, визначення правових гарантій збереження та ефективного управління інтелектуальною власністю, створюваною бюджетним коштом.

У сучасних умовах у процесі переходу до широкого використання інновацій в економіці особливого значення набуває залучення в господарський обіг результатів наукової та науково-технічної діяльності за допомогою управління інтелектуальною власністю. На наш погляд, основними завданнями підвищення ефективності використання результатів наукової та науково-технічної діяльності мають бути:

- створення системи обліку інформації про результати наукових досліджень та технологічних розробок, отриманих організаціями різної організаційно-правової форми та форми власності, забезпечення доступу до цієї інформації;
- державне стимулювання створення правової охорони, захисту та використання результатів наукової та науково-технічної діяльності;
- нормативно-правове закріплення за державою прав на об'єкти інтелектуальної власності та інші результати наукової та науково-технічної діяльності, створені коштом державного бюджету, перш за все пов'язані з інтересами оборони та безпеки країни;
- нормативно-правове врегулювання механізму передачі організаціям-розробникам, інвесторам або іншим суб'єктам господарювання прав держави на результати наукової та науково-технічної діяльності для введення їх у господарський обіг;
- нормативно-правове забезпечення залучення в господарський обіг результатів наукової та науково-технічної діяльності (в тому числі з використанням економічних стимулів), регулювання порядку обліку, інвентаризації, амортизації та оподаткування об'єктів інтелектуальної власності, регламентація проведення вартісної оцінки результатів наукової та науково-технічної діяльності;

- формування ринку інтелектуальної власності;
- удосконалення патентної та ліцензійної діяльності.

Очевидно, що норми, які належать до цивільного права не здатні регламентувати відносини, які необхідні для вирішення вищезазначених завдань. Цивільно-правові норми не призначені для вирішення завдання забезпечення реалізації публічних інтересів, які присутні у сфері інтелектуальної власності, оскільки становлять особливу форму приватного характеру в цивільному праві, а метод юридичної рівності не здатний забезпечити системне сприйняття та цілеспрямовану реалізацію публічних інтересів.

Варто зазначити, що в теорії цивілістики є погляд на вихід із цієї ситуації – посилення публічно-правових засобів у цивільному праві, проте, на нашу думку, така орієнтація на реалізацію публічних інтересів потребує істотного коректування методу правового регулювання. Сконструйований для вирішення завдання гармонізації приватних та публічних інтересів метод навряд чи буде ефективним у разі забезпечення балансу між рівновеликими інтересами приватних суб'єктів.

Як справедливо зазначають самі представники науки цивільного права, введення комплексу цивільно-правових, адміністративних, трудових та процесуальних норм права в цивільне законодавство вступає прямо суперечить відносинам, що регулюються таким законодавством [13].

Специфіка суб'єктного та об'єктного складу відносин, що виникають у процесі здійснення державних функцій у сфері інтелектуальної власності наочно свідчить про те, що цивільно-правових норм щодо інституту інтелектуальної власності, а також норм зобов'язального права, які опосередковують обіг майнових і немайнових прав, та норм договірних конструкцій про порядок проведення дослідно-конструкторських та науково-дослідних робіт для повноцінної регламентації сфери інтелектуальної творчості замало. Необхідність участі держави, кінцевої цілі діяльності суб'єктів, специфіка наукової сфери, в якій створюються потенційні об'єкти інновацій – все це спонукає до регулювання іншими правовими нормами, що характеризують правовий статус суб'єктів, які опосередковують діяльність у сфері управління, а також інститути фінансового та бюджетного права.

Тому правова забезпеченість учасників інтелектуальної діяльності передбачає наявність ефективного юридичного механізму, що регулює відносини його суб'єктів як з іншими економічно відокремленими учасниками ринку, в основі поведінки яких лежить законодавчо запропонована диспозитивна модель поведінки (відношення юридичної рівності), так і з органами влади, до компетенції яких входять дії щодо суб'єктів інноваційного підприємництва з вирішення, сприяння, ресурсного забезпечення, контролю та ін.

Необхідність правового опосередкування активної ролі держави в забезпеченні інтелектуальної творчості об'єктивно вимагає використання норм адміністративного права для регулювання правовідносин у здійсненні державних функцій у цій сфері. Адміністративне право як галузь, безпосередньо призначена для забезпечення публічних інтересів, повністю гармонізує з публічною складовою частиною інституту інтелектуальної власності.

У науковій літературі адміністративно-правове регулювання представлено як сукупність таких способів впливу на загальнодержавні відносини, як припис, заборона, дозвіл. Тим часом, зазначені способи правового регулювання є універсальними для права загалом.

Це співвідношення визначається сутністю регулювання, вираженого в принципах відповідної галузі як головної змістовної характеристики адміністративно-правового регулювання, бо метод галузевого регулювання – не просто набір способів, але й внутрішньо пов'язана, органічно єдина та цілісна сукупність головних юридичних особливостей, що характеризують цю галузь права.

З огляду на відсутність єдиного кодифікованого акта, адміністративне право позбавлене нормативно закріпленого «набору» основних засад. З цієї причини кожен із формально-юридичної точки зору вільний відстоювати власний погляд щодо положень, які стосуються якісно-галузевих принципів. Однак звернення до наукових джерел свідчить про те, що істотної розбіжності в поглядах тут не спостерігається, а наявні відмінності мають переважно текстуальний, а не змістовний характер. Практично всі автори виділяють такі принципи, як принцип пріоритету особистості та її інтересів у житті суспільства, принцип поділу влади, принцип законності, принцип гласності (прозорості), принцип відповідальності [14].

Висновки. Таким чином, наведені вище положення дають змогу зробити однозначний висновок про необхідність адміністративно-правового регулювання в цій сфері інтелектуальної власності. Зокрема, принцип поділу влади отримує вираження в чіткому розподілі повноважень між державними органами, що здійснюють реалізацію державної політики в галузі охорони інтелектуальної власності. На принципі гласності (прозорості) побудована державна реєстрація

виняткових прав на об'єкти промислової власності, принцип відповідальності лежить в основі взаємодії уповноважених органів виконавчої влади та суб'єктів приватного права в процесі здійснення останніми інноваційної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.05.2020).
2. Основные направления стабилизации народного хозяйства и перехода к рыночной экономике. «ГАРАНТ». URL: <http://base.garant.ru/6334104/> (дата звернення: 25.05.2020).
3. Степаненко В. Інформаційне суспільство. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12462 (дата звернення: 25.05.2020).
4. Основний закон ФРН від 08.05.1949. *База даних Бундестагу ФРН*. URL: https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg_01-245122 (дата звернення: 25.05.2020).
5. Конституція Грецької республіки від 11.06.1975 р. *База даних Парламенту Греції*. URL: <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/> (дата звернення: 25.05.2020).
6. Політична конституція Мексиканських Сполучених Штатів від 05.02.1917 р. *База даних Генерального Конгресу*. URL: <http://www.ordenjuridico.gob.mx/constitucion.php> (дата звернення: 25.05.2020).
7. Авторське право : навчальний посібник / О. Моргунова, В. Мозолін. 2009. 215 с. URL: <http://www.library.ugatu.ac.ru/pdf/teach/morgunova.pdf> (дата звернення: 25.05.2020).
8. Конституція Японії від 03.05.1947 р. *База даних Національного архіву Японії*. URL: <http://www.archives.go.jp/exhibition/digital/saiken/shousai/4.html> (дата звернення: 25.05.2020).
9. Конституція Іспанії від 27.12.1978 р. *База даних Конгресу депутатів*. URL: <https://app.congreso.es/consti/constitucion/indice/titulos/articulos.jsp?ini=30&fin=38&tipo=2> (дата звернення: 25.05.2020).
10. Конституція Італійської Республіки від 01.01.1948 р. *База даних Сенату Італії*. URL: <http://www.costituzionerepubblicaitaliana.jimdo.com/> (дата звернення: 25.05.2020).
11. Сазонникова О. Границы свободы творчества в культурной сфере. *Elibrary*. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=27149283> (дата звернення: 25.05.2020).
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 25.05.2020).
13. Мозолін В. О дальнейших путях развития гражданского права. *Cyberleninka*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-dalneyshih-putyah-razvitiya-grazhdanskogo-prava> (дата звернення: 25.05.2020).
14. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с. URL: <http://www.bukuniver.edu.ua/doc/АДМІНІСТРАТИВНЕ-ПРАВО-УКРАЇНИ.pdf> (дата звернення: 25.05.2020).